

КІЛЬКА МІРКУВАНЬ ІБАДИТСЬКОГО КАДІ ПРО СТАТУС ІМАМА, ЯКИЙ НЕ Є *'АЛІМОМ*

Радівілов Д. А.

Як відомо, наявність релігійного авторитету в особи, що претендує на найвищі владні повноваження в мусульманській громаді, є чи не найголовнішим з критеріїв під час визначення лідера общини мусульман. Крім вимог загального плану – побожності, високих морально-етичних і ділових якостей (*фадл*) – для підтвердження власного релігійного авторитету мусульманський лідер повинен мати достатній рівень релігійної освіченості (*'ілм*), що дозволяв би йому компетентно вирішувати непрості догматичні, релігійно-політичні і політико-правові питання, які набували особливого значення під час суперечок всередині громади. В умовах, коли будь-який конфлікт – соціальний, політичний, етнічний, сімейно-клановий і, навіть, особистий – міг отримати релігійне забарвлення, ефективно виконання владних повноважень лідером громади напряму залежало від рівня його релігійної авторитетності серед мусульман. Зрозуміло, найкращим прикладом для наслідування слугували перші лідери мусульманської громади – передусім Мухаммад, який, за уявленнями мусульман, поєднував у собі всі необхідні якості духовного і світського чільника віруючих. Теоретично, будь-який наступний лідер громади мусив наслідувати приклад Пророка в усьому, принаймні наближатися своїми особистими якостями до цього ідеального взірця, керувати всіма сферами буття мусульман так само довершено, як це робив він. Проте між ідеалізованим образом мусульманського лідера і вимогами реального політичного життя існував певний конфлікт: далеко не завжди кандидат поєднував у собі всі необхідні якості – наявність у претендента високого рівня освіченості не гарантувала йому політичного успіху, якщо він не мав достатньої підтримки серед представників різних соціальних прошарків, не належав до певного племені чи роду, або просто мав погану репутацію як організатор чи військовий лідер. З іншого боку, підтримку серед мусульман міг отримати кандидат, який вирізнявся високими організаторськими здібностями, за всіма ознаками відповідав існуючій політичній кон'юнктурі, проте не був достатньо компетентним у вирішенні релігійних питань і,

відповідно, не міг кваліфіковано виконувати повноваження духовного лідера. Оскільки в політичній практиці ібадитів особливої поширеності набула саме остання ситуація, перед ібадитськими вченими постала необхідність виробити додаткові роз'яснення щодо різниці між обсягом повноважень лідера, який є *'алімом*, і лідера, який *'алімом* не вважається, тобто не є релігійно компетентним. Міркування щодо цього питання одного з ібадитських кадів – Абу 'Абдаллаха Мухаммада б. 'Іси – зафіксовані письмовою традицією ібадитів.

Текст із настановами Мухаммада б. 'Іси відомий нам у двох варіантах, майже тотожних один одному. Перший варіант тексту міститься в рукопису № 1082 *Тіджарат ал-улама ва-с-сіяр ал-'уманіййа*, що зберігається в Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. І. Франка (сс. 310–318 рукопису), другий – опубліковано у збірнику *ас-Сійар ва-л-джавабат лі-улама' ва-а'імнат 'уман*, підготовленому єгипетською дослідницею Сайїдою Ісмаїл Кашіф (Султанат Оман, 1989. – Том. 1. – С. 399–411). Текст у другому його варіанті взятий із збірного рукопису № 1854/2, що зберігається в Бібліотеці Міністерства національного надбання і культури Султанату Оман. Текст має прескрипт: *Зі слів кадів Абу 'Абдаллаха Мухаммада б. 'Іси, хай змилується над ним Аллах, щодо різниці між імамом-'алімом і імамом, який не є 'алімом*. У прескрипті львівського варіанту слово *імам* пропущене.

Відомо, що Абу 'Абдаллах Мухаммад б. 'Іса (б. Мухаммад б. Джа'фар ас-Сіррі?) – ібадитський каді з Оману, який помер (за іншими даними – був убитий) 501 або 502 р. х., тобто 1107–1108 або 1108–1109 рр. н. е. Відомі два інші тексти, що приписуються Мухаммаду б. 'Ісі: *Умови, які висунув каді Абу 'Абдаллах Мухаммад б. 'Іса, хай змилується над ним Аллах, перед Рашидом б. 'Алі та його прибічниками та Відповідь кадів Абу 'Абдаллаха Мухаммада б. 'Іси, хай змилується над ним Аллах, імамові Рашиду б. 'Алі стосовно того, що він запитав про покаяння*. Ці тексти слід сприймати у контексті подій, що розгорнулися в Омані в V ст. х.=X/XI ст. н. е., активним учасником яких був каді Мухаммад б. 'Іса. Тоді державу ібадитів Оману очолив представник племені йахмад Рашид б. 'Алі, продовживши традицію передачі влади в ібадитській общині серед йахмадитів. Родичі Рашида б. 'Алі традиційно спиралися на одноплемінників, що мешкали на східних схилах Джабал Ахдар (район Гадаф із центром у Рустаку) і контролювали північну частину

внутрішнього Оману (центр – Бахла), а також стратегічно важливу область Батина – лінію узбережжя навколо Сухару, через порти якої провадилася торгівля між країнами басейну Індійського океану і Халіфатом. *‘Аліми* внутрішнього Оману (Нізва) побоювалися, що йахмадити Рустаку хочуть звузити традиційно значну роль мусульманських вчених у виборі ібадитських імамів, аби передавати владу на свій розсуд серед одноплемінників.

Наш твір має традиційну для такого роду текстів структуру: на початку коротко окреслено проблему – необхідність розмежування за суспільним статусом між рядовим мусульманином, який не має спеціальних доктринальних знань, і мусульманином-*‘алімом* – знавцем мусульманської (в даному випадку – ібадитської) доктрини; і, вужче, встановлення розбіжностей між обсягом повноважень лідера (імама) мусульманської (ібадитської) громади, який є *‘алімом*, і повноваженнями імама, який не є *‘алімом*. Далі наводиться низка тверджень кадї, у яких безвідносно до конкретної ситуації подається опис дій мусульман у певних типових обставинах, а також подаються приклади відхилення від правильної поведінки. Наприкінці тексту вміщуються загальні сентенції з вимогою до громади мусульман в усьому неухильно керуватися думкою мусульманських учених.

Спочатку Мухаммад б. ‘Іса формулює положення, які збирається спростувати: 1) мусульмани вважають, що можуть укласти договір про *імамат* із бажаним кандидатом, незалежно від того, *‘алім* він чи ні; 2) імам, який не є *‘алімом*, має право керуватися власним розсудом так само, як це робить імам-*‘алім*; 3) для загалу мусульман не існує суттєвих відмінностей між *‘алімом* і особою, яка не є *‘алімом*.

Навівши коранічну сентенцію: «Скажи, хіба рівні ті, хто знають, і ті, хто не знають», – Мухаммад б. ‘Іса зауважує, що імам повинен бути *‘алімом*. Аргументуючи свою позицію, кадї вдається до доказу від протилежного: імам не може призначити своїм намісником (*валі*) особу, яка не є *‘алімом*, і довірити йому навіть частину підвладної території; *імамат* вищий за *вілайат*, отже імам не може поступатися рівнем освіченості наміснику.

Однак нижче кадї вдається до розгляду такої гіпотетичної ситуації: мусульмани побоюються, що їхньою країною заволодіють деспоти (*джабабіра*) і розкольників (*ахл ал-хілаф*); мусульмани мають кандидатуру лідера – людину угодну, надійну, благочестиву,

проте неосвічену – і доходить висновку, що в такому разі громада може укласти договір про *імамат* навіть із неосвіченою людиною за умови, якщо за межі повноважень такого імама будуть винесені усі питання, в яких він визнаний некомпетентним. Цей імам повинен спиратися на думку освічених людей (*ахл ал-‘ілім*) або видатного вченого (*худжжа*), апелюючи до його думки як до власного аргументу. До того ж, ця умова повинна бути обов’язково включена у договір про *імамат*. Каді зауважує, що розглядає таку можливість скоріше як виключення з правил, виправдане лише обставинами непереборної сили.

Мухаммад б. ‘Алі пояснює, яким чином імам, що не є *‘алімом*, керуючись рекомендацією свого радника-*худжжа*, призначає повноважних представників – намісників, судочинців, воєначальників. Основну увагу при цьому зосереджено на роз’ясненні процесуальної сторони: імам звертається до свого *худжжа* з проханням оцінити релігійну компетентність кандидата; *‘алім* повідомляє про своє рішення імамові, вживаючи при цьому одне з традиційних формулювань, яке виключає можливість подвійного тлумачення; якщо імам не впевнений, чи відповідає формулювання *‘аліма* традиційним кліше, він повинен звернутися до іншого *‘аліма*, який може засвідчити вірність формулювання попередника власною *фатвою*; крім засвідчення релігійної компетентності *‘алім* повинен підтвердити достатній рівень практичних знань кандидата у тій справі, задля виконання якої він призначається; імам призначає кандидата.

Далі Мухаммад б. ‘Іса торкається таких питань: призначення спостерігача (*мушріф*) для *валі*, який визнаний достойним, однак не є професійно компетентним; право мусульман висунути замість неосвіченого імама, який не радиться з *‘алімами*, кандидатуру освіченої людини, навіть якщо вона не має достатньо грошей і прибічників; право мусульман висунути вподобану кандидатуру *‘аліма* навіть у тому разі, якщо серед них є хтось інший, ще більш освічений і впливовий, ніж бажаний кандидат (посилання на традицію пророка Мухаммада); право імама звзити повноваження свого намісника у питаннях судочинства, якщо останній не є компетентним у цій сфері.

Особливо докладно Мухаммад б. ‘Іса розглядає комплекс питань, пов’язаних із каяттям (*тауба*) імама. Каді доходить такого висновку: покаяння мусульманина може бути прийняте громадою

лише в тому випадку, якщо вчинене ним порушення не є серйозним, сам мусульманин зарекомендував себе людиною праведною, а стосовно щирості його *тауби* не виникає жодних підозр (*тухма*). У якості прикладу наводиться рішення громади мусульман виступити проти халіфа ‘Усмана після того, як відносно щирості його каяття виникли підозри. Для того щоб громада могла звільнитися від підозр і впевнитися в щирості каяття, остаточне рішення стосовно особи, що покалася, дозволяється відкласти на один рік – стільки часу триває випробувальний термін, протягом якого мусульмани можуть пересвідчитися у щирості особи, яка покалася. Каяття мусульманина приймається на раді *‘алімів* – один із вчених бере мусульманина за руку, мусульманин виголошує каяття, після чого *‘алім* промовляє повне ім’я особи, що розкаялася.

Міркування ібадита Абу ‘Абдаллаха Мухаммада б. ‘Іси про відмінності у повноваженнях між імамом-*‘алімом* і імамом, який не є *‘алімом*, слід сприймати в контексті актуальних на той момент політичних реалій. Крім того, враховуючи відомий плюралізм мусульманської юридичної теорії, принципи, сформульовані кадї, відображають, скоріше, його особисту позицію у даному питанні і самі по собі не можуть слугувати основою для широких узагальнень, які стосувалися б усієї доктрини ібадитів.

ЛІТЕРАТУРА

Рукопис № 1082 Тіджарат ал-‘улама ва-с-сїяр ал-‘уманїй-йа Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка. – С. 310–318.

ас-Сїяр ва-л-джавабат лі-‘улама’ ва-а’їмнат ‘уман. Ал-джуз’ ал-авваль. – Султанат ‘Уман, 1989. – С. 399–411.